

մանր իշխանութեանց տիրեց, խնդիր չու-
նեցաւ Սաղմանասար Եւի հետ, սակայն
անոր յաջորդն Սարիտըգէնն կամ Սար-
գոնն (722—705) ըստ Աստուծաշունչի Ա-
ռանն՝ իրեն ախոյեան ունեցաւ։ Ուրսա իր
զօրութիւնը թշնամոյն կարենալ դիմադրե-
լու համար՝ դաշնակցեցաւ զրաքի իշխա-
նութեանց հետ և ի մէջ այլոց Ձիքառա-
թուի, Մոսղաներու Միթա թագաւորին, և
նոյն իսկ Թորէշներու և Քետաղացոց հետ։
Մաննայ իրանչու թագաւորն՝ որ Սար-
գոնի դաշնակից և հարկատու էր մերժեց
Ուրսայի առաջարկն։ Ուրսա Մանայի մէջ
յեղափոխութիւն հանել տուաւ, իրանչուի
երկու քաղաքներն (Սուանդախուլ և Դուր-
գակկա) իրենց ղռներն Ձիքառաթուի Մի-
տադի թագաւորին առջև բացին։ Սարգոն
յոգնութիւն հասաւ իր դաշնակցին (իրան-
չուի), այդ քաղաքներն ետ առաւ ու այ-
րեց և ապստամբ բնակիչներն ի Սուրիա
(Քիթաղաց) Ասարի երկիրն) աքսորեց
(719)։ Սարգոն 720ին ստիպուեցաւ Սկիւ-
թական արքաւանք մը յետ մղել, որք հաս-
տատուեցան Արաքսի Արեւելեան աւազա-
նին մէջ։ Սարգոն ապա իր կայսրութեան
արեւմտեան հիւսիսային կողմերն՝ Ուրսայի
դրոյմամբ ծագած ապստամբութիւնն զրս-
պելու մեկնեցաւ։ Սարգոն կործանեց Քե-
թաղներու իշխանութիւնն՝ զի ասոնց
ապստամբութեան գլուխն էին, տիրեց ա-
նոնց կարկամիչ քաղաքին (717), և Ա-
սորեստանի մաս ըրաւ զայն։ Քիչ վերջ
իրանչու մեռաւ, զաւակն՝ Ազա՝ Ուրսայի
առաջարկն մերժելուն՝ Ուրսա զայն ապ-
ստամբութեան մը մէջ դաշոյնով սպաննել
տուաւ (716)։ Ազաի յաջորդեց իր եղ-
բայրն Ուլուսանն, սա հպատակեցաւ Ուր-
սայի և անոր 22 ամրութիւններ տուաւ։
Սարգոն զայս լսելով Ուլուսանի վրայ
գնաց, տիրեց անոր երկիրներուն և Ուր-
սայի մի բանակին յաղթեց և անոր 8 գա-

ւաններն զրաւեց, որպէս նաև Ուլուսու-
նէն ընդունած 19 բերդաքաղաքներն, ու
4200 մարդ գերի տարաւ։ Ուրսայի դաշ-
նակից Ձիքառաթուի Միտադի թագաւորին
և Միւտիսի (Բարձր Հայք) Բակաստաթի
թագաւորին յաղթեց, ու այս վերջինն
մորթագերծ ընել տուաւ Ազայի սպանման
տեղին վրայ։ Մաննան ապստամբեց, Ու-
լուսուն որ նախ փախած էր, ի լուր այս
սանձաւանդ եկաւ ու Սարգոնէն ծնրադիր նե-
րողութիւն հայցեց, Սարգոն Ուլուսունի
ներեց ու զայն իր զահուն վրայ հաստա-
տեց և անոր մայրաքաղաքի իգիրդի մէջ
իւր պատկերն ու յաղթութիւններն քան-
դակել տուաւ։ Կամէր և Ուրսայի վրայ
երթալ, սակայն Ասորեստանի մէջ ապրու-
տամբութիւն մը զսպելու համար ստի-
պուեցաւ ետ դառնալ (716)։

Ն. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ

Շարայարելի

ՊՐՈՖԷՍՈՐ ԼԵՄԱՆԻ

Նիւմեր Հայաստանի հնագոյն պատ-
մութեան.

Դ.

ՄԵՏԱՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

14. Ոսկեղէն մետաղ մը, իր 1 հարիւ-
րորդամետր հաստ, գտնուեցաւ մառանին
մէջ, և կը գործածուէր վզէ կախելու
համար, ինչպէս որ զայն կը ցուցնէ ու-
նելիք կամ օղակը որ եզերքին վրայ կը
գտնուի։ Փանդակուած գործ մ'է։ Աթոռի
մը վրայ, որ կռնակի կողմ ուղղաբերձ
յենարան մը ունի իսկ երկու կողմերն կոր
բարդերներ, նստած է իգական անձնաւու-
րութիւն մը, եզական կերպով ժապաւե-
նուած և նկարակերտուած զգեստներով։
Ձախ ձեռքովը կը բռնէ տերև մը, մինչ

1. Եսայի Ի. 1.

2. Արեւայ Թէ՛ Բակաստաթի ինք դաշունա-
հար ըրած էր Ազան. և անոր երկրին պիտի իշ-
խէր։

աջն ազատ կերպով վեր կը բարձրացնէ: Իրեն ռոքերն կը հանգչին կլորակ պատուանդանի մը վրայ, որ աղեղնաձև ոտքեր ունի: Իրեն հանդէպ, զոր անտարակոյս բեղմնաւորութեան աստուածունի մը պէտք է նկատենք, կեցած է իգական դէմք մը, երկայն և աստուածունւոյ հանդերձներու նման հագուստներով, վերամարմն աղաչական բազկօք:

Պատկերին վարի մասին մէջ կան կոկոնաձև կապեր կամ հանգոյցներ: Սոյն զարդանկարի աստուերական և յունական ազգակիցներն ունին կապեր, որոցմէ իւրաքանչիւր կոկոն աղեղով մը իրարու հետ միացած վար կը կախուին, մինչդեռ մեր ռակեղէն մետալին վրայ բուն պատկերը ստորին մասէն ուղիղ գծով մը բաժնուած է:

Այս ներկայացումն կ'ընծայէ մեզ միակ բազմակի ու վաւերական պատկերն, խալդիական արուեստով, խալդի աստուածութեան մը, և այն իգական աստուածութեան մը: Այս զանազան եղանակաւ մտածել կու տայ: Խալդիական լեզուն սեռ չունի. և յատուկ անուանց քով գործածուող որոշիչ արականի և իգականի նշանն ևս մէկդի կը թողուի, երբ այն աստուածութեան մը անունը ըլլայ, որ արդէն յատուկ նշանն ունի, ինչպէս բարեւա-աստուերական լեզուին մէջ: Ուրեմն մեր ռակեղէն պնակիկը կ'ուսուցանէ, թէ խալդեաց մօտ առ նուազն կար իգական աստուածութիւն մը, որ կարեւոր դեր մը կը խաղար:

Այս իգական աստուածութեան անունը կը գտնուի անշուշտ խալդիական այն արձանագրութեանց մէջ, որք ի Մեներ-գարու և ի Ճելապի-պաղ կը գտնուին և կրօնական ըլլալով աստուածոց անուանց ցանկ մը կը բովանդակեն:

Պատկերին արտաքին ձևին և առանձին գծերուն մէջ զժուարին է աստուերաբերական ազդեցութիւն չճանչնալ, մանաւանդ աստուածունւոյն նստելու կերպին մէջ. բազկաթողի մը վրայ, ռոքերուն տակ կլորաձև պատուանդան մը, ճիշդ այնպէս

ինչպէս աստուերաբերական քանդակներ քարի վրայ կը ցուցնեն և ինչպէս Հերոդոտ (Ա. 183) զանոնք տեղւոյն վրայ տեսած է:

Միւս կողմանէ չնմանիւր սա աստուերական երկրպագութեան պատկերներուն և ոչ ալ յատուկ աստուերական ըմբոսնումնաբուս Աղօթողին միայնակ աստուածութեան մը առջև երևնալն աստուերաբերական տեսակէտով գէթ անսովոր է: — Կնիքներու վրայ դրոշմուած երկրպագութեան անթիւ պատկերներու վրայ աղօթողն սովորաբար իւր բարեխօս աստուածութեան ձեռքով զահաւորեալ աստուածոյ առջև կը տարուի: Համամուրապի միայնակ կենալն արեգական աստուծոյն առջև, որ զինքն յօրէնադրութիւն կը կոչէ, եզականութիւն մ'է: Աստուերաբերական պանթէոնի իգական աստուածութիւններ, Աստարտէ և այլք, համեմատաբար այնքան յաճախ նկարուած չեն որչափ արականներն և ընդհանրապէս ոչ նստած, մինչ խալդիաց քով հակառակն ըլլալ կը թուի: Նոյնպէս չեմ յիշեր օրինակ մը ի Միջագետս, որ պաղատուած աստուածութիւնը բոյս մ'ուսնենալ ձեռքը:

Ընդհակառակն արևմտեան Փոքր Ասիոյ և մի կենեան ժամանակի պաշտաման մէջ յերեան կու գայ, մասնաւորապէս արձաններու վրայ, բեղմնաւորութեան աստուածունի մը, որ Ռէայ, Կիպելէի և Մայ հաւասար է էութեամբ, բայց մասնաւոր կերպով բնորոշուած է ձեռքը կրած բուսով (խաշխաշ) մը¹:

Եւ այս եզական կտորի պատկերին ինչպէս բովանդակութիւնն նոյնպէս նաև արուեստը մեզի մտածել կու տայ արեւմտքի մասին: Ռակեղէն քանդակներ բազմաթիւ չեն ի հնոց միացած: Այս խալդիական ռակեղէն մէտալը, որ իւր գիւտի հանգամանքներովն ապահովապէս Ը դարու

1. Այսպէս, Միկէլէթի մէջ գտնուած ծանօթ ոսկի մասնիկ վրայ. տես Evans, Journal of Hellenic Studies 1894 էջ 21, և 1901 էջ 108.

վերջը կամ է դարու կը վերաբերի և ժամանակակից է լիւղական ամենահին դրամակոխութեան, ունի իւր նմաններն միկենեան ժամանակի կտորներու մէջ, թէ՛ հնութեան, թէ՛ ներկայացման և թէ՛ արուեստի նրբութեան կողմանէ, նման նիւթով և ոսկեղէն քանդակներով. ասոնց ամենագլխաւորներն են Ամիկլայի (վաֆիոյ) ոսկեղէն բաժակը և նուրբ աշխատութեամբ ու մասամբ նման բովանդակութեամբ միկենեան մատանիները:

Խալդիաց իգական տիպարի համար սոյն կտորս լաւագոյն և վստահելի պատկերն կը ներկայացնէ:

15. Պղնձեայ թափձու կտոր մը, որ կը գտնուի Պերլինի թանգարանին մէջ:

Շատ կորացած քիթի և այտուկրի դրոշմութեամբ կը յիշեցնեն ինձ ծանօթ հարաւային կաւկասի բոլոր տիպերէն, գլխաւորապէս վրական տիպարը: Եւ եթէ զանազան պատճառներով մոտձուեցաւ վրաց և խալդիաց խնամութեան մը մասին, հոս ևս նկատուիւ արժանի պարագայ մ'է այն, որ երկայն ու զլիւի երկու կողմէն ունեւորու վրայ ծածանող խաղաղութիւններն, զորս Պերլինու պղնձեայ գլուխն ունի, դեռ ցայսօր բնորոշիչ առանձնայատկութիւն մ'են վրացի կանանց հերազարդին:

Սոյն կտորս այնու աւելի յարգ կ'առնու, որ կրօնական առարկայ մը կը ներկայացնէ: Սա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թեւաւոր եւ սկաւառակ արեգական խալդիական ներկայացմամբ, և այն նշանակութիւն (Symbol) է որ Եգիպտացիներէն Պտրեստանցւոց անցաւ և այժմ՝ յատուկ խալդիական կերպարանքով կը ներկայանայ: Այս նիւթիս վերաբերեալ խնդիրներէն և տեսակետներէն միայն գլխաւորներէն շօշափենք հոս: Թեւաւորեալ սկաւառակ արեգական կը նշանակէ ամէն տեղ գերագոյն աստուածութիւնը, Ռէ-Ամոնը՝ յեգիպտոս, Սասուրը՝ յատրեստան, Ահուրամազտա՝ Աքեմենեանց մօտ: Արդեօք պէտք ենք հետեանքը հանել, թէ խալդիական պանթէոնի գլուխն իգական աստուածութիւն մը կեցած էր, և թէ նոյն

խակ խալդի իգական աստուածութիւն մ'է: Այս թող մնայ դեռ անորոշ, սակայն այս որոշ է որ մենք ունինք այժմ խալդի երկու աստուածութիւններ, երկուքն ալ իգական, այնպէս որ ամենեկին տարակույս չվերցնէր թէ խալդիաց մօտ իգական աստուածութիւն մը ամենանշանաւոր դեր մը կը խաղար:

Այժմ գտնեք անօթներու:

16. Վրանաձև ու երկայն, բայց կրակի ձեռքով բոլորովին կորացած արծաթէ աւօթ մը, զոր արծաթէ թելերով հիւսուած մը պատած էր, և որմէ մնացած են միայն շատ գծուծ կտորներ, որք ևս օրէ օր թափթփելով կը նուազին:

Այս ոսկեղէն զրանաձև անօթն երկու կողմանէ կ'որակ խուփերով կը զոցուէր, որոնք ոսկեղէն կոճակներով (գամ) ծածկուած են: Այս ոսկի գամերու մէջ կը նշմարուի բարակ ցանց մը, որ ոչ թէ յետոյ դրուած թելերով շինուած է, այլ ըստ երևութիւն անօթի վերին երեսին վրայ յաշխատուած է: Խուփերը կրնային ոսկեղէն օղակի մը միջոցաւ, որ ցարդ մնացած է, բացուիլ կամ հանուիլ: Սակայն այս կը պատահէր միայն անօթը լեցնելու համար, և արդէն մեր գտած միջոց կը բովանդակէր նա տեսակ մը փոշի (վառոգ) մը, — սե ու փոշիացած հող մը: Խուփերէն մէկը կրակի ձեռքով, որ բերդը կործանեց, անբաժանելի կերպով միացած է անօթին հետ: Թէ անօթն յիւրափ փոշետեսակ կամ ուրիշ հատանման նիւթ մը բովանդակելու սահմանուած էր, որ և փոքր քանակութեամբ միայն դուրս կը հանուէր, կը ցուցնէ շինութիւնն խուփին որ անօթէն բաժնուած մնացած է դեռ: Նա ունի ծակ մը (խորը ¹/₃ հրդմնոր տրամագծով), և մէջ եղածը շուտ դուրս բերելու համար ներսի կողմ շինուած է կիսալուսնի ձևով արծաթէ շրթունք մը, որուն առջև կամ վրան պէտք էր սահիլ փոշին՝ ծակը հասնելու համար: Երկրորդ խուփը որ այլևս չկարգնար, դրսէն ճիշդ նոյն կերպարանքն ունի և թուի թէ նոյն պիտի ծակ մ'ունէր. սորա ներսի կողմն

ևս առաջուանին պէս ըլլալու է: Հաւանականաբար մեր առջև ունեցած անօթը երկկողմանի գլան մ'է և պէտք ենք մէջտեղ երկուքի զատող տախտակ մ'երևակայել:

Գլանաձևին երկու բաժանումներն որոշուած էին անշուշտ տարբեր տեսակ նիւթեր բովանդակելու կամ միեւնոյն նիւթին զանազան աստիճաններն և տեսակներն:

Հակառակ իւր փաստուած ըլլալուն այս գլանաձևն կու տայ մեզ դարձեալ բարձր գաղափար մը իտալիական արուեստի նըրբութեան և ոսկերիչներու ճաշակի մաքրութեան:

Սակայն բուն մեծ արժէքն այս կտուրիս ուրիշ բանի մը մէջ կը կայանայ:

Այսինքն, յիշեալ փոշին քիմիապէս ցնեց իմ ճանապարհի ընկերակիցս, որուն նախկին հիւղն տարբալուծութիւն էր, և գտաւ թէ այն ծծմբարծաթ է:

Այս արուեստական կերպով պատրաստուած փոշույ գործածութեան վրայ հիմնուած է Եւրոպայի մէջ Տուլայի (քաղաք Ռուսիոյ) արծաթ կոշուածը: Սպիտակ արծաթի սահուն մակերևոյթը եթէ ծծմբարծաթով աշխատուի, կ'ընդունի մութ գոյն մը: Այս կերպով յառաջ կու գայ նկարակերտումն կամ բանիլը Տուլայ — արծաթի մակերևութին:

Սոյնպիսի Տուլայ գործեր նաև ցայսօր յատկապէս Վանայ մէջ մեծ բազմութեամբ և կարգէ դուրս նըրբութեամբ կը պատրաստուին: Վանայ մէջ կարելի է ոսկերիչներն, խանութ առ խանութ, իրենց աշխատած միջոց դիտել: Մեր գտածն կը ցուցնէ թէ հոս ամենահին բնիկ գործի մը շարունակութիւնն է, և թէ նա կաւկասի վրայէն Ռուսաստան անցնելով նոր հայրենիք մը գտած է:

Եթէ հոս գործը բնիկ իտալիական աւրուեստի փոխանցութեան վրայ է, կան ուրիշ պարագայներ ևս, ուր հարաւի քաղաքակրթութիւնը Ռուսաստան անցած է: Այսպէս, Բաքոյնէն դէպ ի կաւկաս տեղափոխուին տախտակի ոստայնանկու-

թեան (Brettchenweberei) և բաքելոնական ոսկեղէն մնասի շարունակուիլն Ռուսաց սովորական ոսկեղրամին վրայ: Այս դէպքերուս մէջ Խաղդի միջնորդի մը դեր խաղացած են:

17. Արծաթեայ երկու փոքր սաներ, որոնք ևս վերի գլանաձևի նման հիւսուածով մը պատուած էին: Սրբա գտնուեցան մատանի մէջ հսկայական կուժի մը տեղւոյն վրայ: Դժբաղդաբար ասոնք Պերլի-նու մէջ կորսուեցան. հաւանականապէս ախտաբանական դպրոցի հրկիզութեան միջոց հալած ոչընչացած են, ուր թօփրացալէի հաւաքածոյին մեծ մասը կը պահուէր:

18. Նմանապէս մատանի մէջ գտնուեցաւ պղնձէ գամ մը, առ նուազն 51 հրդասմար երկայն և իբր 0,55ն մինչև 0,9 հրդամետր հաստ: Մէկ ծայրին վրայ ունի 2,5 երկայն և 0,5 հաստ ոսկեղէն գլուխ: Թերեւս ոսկերչաց գործիք մ'ըլլայ:

19. Պղնձէ փոքրիկ անօթներ, կլորակ, բայց մասամբ ետեի կողմերնին տափառակ, իբր պատէն կախուելու որոշուած ըլլային:

Թրգմ. Հ. Յ. ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ

Ի Մ Ա Ս Տ Ն Ե Ր

Քոստիրը դրամներու կը նմանի՝ ոյսնց տես կամ ձիւտ ջրլար իրենց հսկած ճայնէրէն կը ձանջուի: (M. Choppy)

Յնդափոխութիւնը՝ պատկերազմ մ'է ժնակի ուղղու և մեանի լուղու աշխարհի մը մէջ: (G. M. Voltour)

Մայրու մը շրջանը բնէն իմաստ՝ սա նուազն մեկ օր ժամանակ պէտք է: (Ռուսական ասած):

Միտրը վոսմ տնիտնմուրեանց կ'ասաք: Լորպէ, գլուխը միայն կը կասավարէ: (F. Fabre)

Իմաստի վտնութիւնը միշտ կ'ունենայ նաև նսնորքին, ինչպէս բարձր լեաները աղօտ տեսք մը կ'ունենան:

Մայրաքոս կեանքը՝ երկայն քուն մ'է, և սէլը՝ վաղանցուկ երազ մը: